

Авілін Ц. В. (Мінск)

ВОБРАЗ НЯБЕСНЫХ СВЯЦІЛАЎ У ЗАГАДКАХ

Загадка, як адзін са старажытных жанраў вуснай паэтычнай творчасці, з’яўляецца невычэрпнай крыніцай для разумення традыцыйнай мадэлі сусвету, шляха яе фармавання і трансфармацыі [9, с.46], [8, с.30]. Аўтары [10, с.234] падкрэсліваюць важную ролю загадак, у захаванні пласта агульнай праславянскай (і індаеўрапейскай) спадчыны, якія разам з тым знаходзіліся пад моцным уплывам сярэдневечнай славянскай кніжнасці. енэзіс (сувязь з архаічным рытуалам пераадолення хаоса і упарадкавання сусвету, ведычны рытуал абмену загадкамі [8, с.39] і функцыі (магічная, аксіалагічная, дыдактычная функцыі, функцыі гульні і спазнання і г.д. [10, с.235]) загадкі падрабязна даследаваны рознымі даследчыкамі (гл. напрыклад, [3,10,14,2,8]). Падкрэслім толькі, што [14] пераважна апісвае загадкі на глебе філасофіі Юнга і Карсіні, то бок, як сацыяльны і псіхалагічны феномен: загадка - гэта трансфармацыя падсвядомага ў свядомае, тамушто вырашыць загадку, гэта азначае “перакласці” яе сімвал у рацыянальную мову [14, с.132]. Разгадаць загадку “раўнаважна” працэсу ініцыяцыі - былое “я” памірае, каб ягонае месца заняла новае “я”, вышэйшага ўзроўню [14, с.135]. Адзначым важнасць сакральнага часу “загадвання” - ён прыпадае на самыя даўгія зімнія ночы (напярэдадні Новага Года) [8, с.30], [9, с.41], то бок, як адзначалася вышэй, час, калі з Хаасу ствараецца Сусвет. З гэтым жа перыядам звязаны сельскагаспадарчыя вераванні вызначэння колькасці ягад, грыбоў, пчолаў і г.д. па колькасці зорак на небе.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца тыпізацыя беларускіх загадак пра нябесныя свяцілы на аснове метафарычнага вобраза-ключа, праводзіцца аналіз найбольш распаўсюджанага вобраза зоркі-расліны на аснове іншых фальклорных тэкстаў і дадзеных астранамічнай лексікі. У якасці асноўных краніц даследвання былі абраныя: Загадкі (2003)[3], ПЭС (Палескі Электронны Архіў), палявыя запісы аўтара.

Ніжэй прыведзены асноўныя тыпы загадак.

А. Раслінны вобраз зорак

Асноўная структура загадкі: *Пасцялю <троп Неба (Млечнага Шляху?)>, насыплю <троп Зорак> і палажу <троп Месяца>*

Зоркі: гарох, гарошку крошку, бульба, сярэбраны пясочак [3, с.26-27], [4, с.154]. Вобраз сярэбранага пяску выходзіць за дадзены, раслінны вобраз, але выкарыстоўваецца ў загадцы з падобнай структурай.

Неба: дзяружка, радзюжка, рагожка, кажух, пасцілка, радно [3, с.26-27], [4, с.154]

Месяц: булка\бохан\акрайчык\кулідка\луста хлеба, залаты кружочак [3, с.26-27], [4, с.154]

Да вобраза “зорак-гарошу” і “неба-ліпавага масточку” датычацца і наступная загадка: “Каціліся *каточки* па *ліпавым масточку*, як увідзелі зорку, дык шмык у норку” [3, с.28] (у іншай загадцы, вобраз каточак выкарыстоўваецца для азначэння самога гароха - “Качаюцца *каточки* па *ліпавым масточку*” (*Гарох*) [3, с.72]). Падобнае словаўтварэнне ад дзеясловаў уласціва ня толькі лексіке загадак (*каточки* – тое, што коціцца, *віса* – тое, што вісіць, *хода* – тое, што ходзіць і г.п.), але і замовам: “на небе Месячык у яго тры зорачкі пракрасны: адна *зажога*, другая *запека*, трэцяя *прылюбка*”, “на небе есць тры зарніцы, воны ўсе тры сястрыцы: адна *прывара*, другая *прынуда*, трэцяя *прысуша*”, “первая зорка *зануда*, другая *засуха*, трэцяя *прываротніца*, чацвёртая *прывара*” [4, с.377].

Яшчэ адным з прадстаўленых вобразаў зоркі-расліны з’яўляецца вобраз “зоркі - зерне”: “рассыпалася к ночы *зярно*, глянулі наранні – аж няма нічога” [3, с.28].

У астранімічнай сістэме беларусаў вобраз сузор’я-расліны мае адзінкавыя запісы, і тое толькі для скопішча Плеяды – *Кучкі*, *Купкі*, *Стажар’е*, *Веночок*, *Букет Цветов* (інфарманты сцвярджаюць, што самі прыдумалі такую назву) [13, с.29].

Б. Зааморфны вобраз зорак

Асноўная структура загадкі: *Поле не мерана*, <*троп Зорак*> *не злічана*, <*троп Месяца*> *пасе*.

Зоркі: быдла, авечкі [3, с. 26]

Месяц: пастух рагаты [3, с.26]

Сюды ж: “у сінім мяшочку шмат *белых парасят*” [3, с.26]

Сярод “жывёльных” астронімаў можна пералічыць наступныя: *Каза*, *Воўчая зорка*, *Куркі*, *Вуж*, *Змей*, *Ліса*, *Сахачы*, *Конь* [13, с.27-31]. Ніводны з іх не сустракаецца ў вобразе зорак у загадках.

С. Антрапаморфны вобраз зорак

“Колькі на небе *зорачак*, столькі на зямлі *дзевачак (Іржышча)* [5, с.153]/*дзірачак*” [3, с.157].

Антрапаморфны вобраз зорак у загадках прадстаўлены даволі бедна, у параўнанні з астронімамі: *Касцы*, *Тры Сястры*, *Ратай*, *Бабы*

(больш распаўсюджана на тэрыторыі Польшчы), *Асілкі, Тры Каралі* [13, с.27-31]. Акрамя таго, у замовах можна сустрэць і ўласныя імёны саміх зорак: “Святую зару-зараніцу, вячэрнюю *Мар’ю*, нашную *Дар’ю*, увутраную *Мархву*”, “*ранняя зара, вячэрняя зара, Абрамя, Храмя Ляксеевіч, і ты, Мар’я Хвёдараўна*”(“?), “*Зара Рына, зара Кацярына*” [4,с.256, 288, 309].

Д. Зорка-дзірачка і зорка-свечка

Найбольш пашыраны вобраз – “зорка-дзірачка”: “усё поле ў *дзірачках*”(акрамя адгадкі *зоркі*, яшчэ сустракаюцца адгадкі *іржышча* або *рэшата*[3, с.157,189]), адзінкавыя – “зорка – свечка”: “*свечак* многа гарыць, а ніводнай не патушыць”. [3, с.27-28]. Першая загадка адлюстроўвае найбольш простую паралель паміж рознымі вобразамі, так “дзіркі (дзіркі на поле = дзіркі ў рэшаце, дзе рэшата або сіта гэта вобраз неба)= зоркі (дзіркі ў небе, скрозь якія ідзе святло) = дзевачкі (у кожнага чалавека свая зорка на небе) = свечкі (душа чалавека)”. Другая, відавочна позняя хрысціянскага паходжання.

Наяўнасць вобраза дзірачкі = зоркі адпавядае і астранімічнай сістэме. Так, астранім *Сіта* (Плеяды, Вялікая Мядзведзіца, Малая Мядзведзіца і інш., а часам і ўсё неба) шырока распаўсюджаны на тэрыторыі сучаснай Беларусі і ўтварае асобны арыял, які ахоплівае заходнія, цэнтральныя і заходне-паўночныя рэгіёны Беларусі. Вядома, што гэты астранім характэрна для фіна-вугорскіх і балцкіх моваў[7, с.21].

У загадках сустракаюцца наступныя вобразы *неба, Месяца і Сонца*:

Неба: сіняе палатно, сіняя дзяружка, чорная паляна, дуб-старадуб, поле, сіні мяшчок, кажух, пасцілка, ліпавы масточак [3, с.21-28]. Вобраз “неба = ліпавы мост” блізка звязаны з вобразам сіта = “ліпавы мост.”(“Чырычыкі па ліпаваму масту скачуць” (*Муку сеюць сітам*) [3, с.190]). Згодна [1, с.290].

Сонца: чырвоная птушка, сіта, ліска, птушка-вяртушка, пціца-верацяніца, пцічка-варанічка, пціца-вертаціца, красная дзявіца, пціца-вератніца, качулачка, катушка, катушачка, курка-жаўтушка, талерачка, міска, залатая дзяжа, шар вярханскі, Ягор, красненькі пеўнік, вока, “пасярод клеці (хаты) сала вісіць” [3, с.21-25]

Месяц: шар вярханскі, вока, “бегла ліска...залатыя рожкі”, конь сівы, лысы конь, бычок крутарогі, маладзён, бачурачка, капыток, пастух рагаты, клубок, казёл, пастух, Ярох, “пасярод клеці (хаты) сала вісіць”[3, с.24-28]

Сонца і месяц: сястра і брат, пані і платок [3, с.25]

Сярод 40+15 (“+” пазначае колькасць загадак з ПЭС) загадак пра зоркі, чайсцей сустракаюцца наступныя: *гарох* (17+4), *дзірачкі* (11+6), *авечкі/быдла* (7+5). Адзінкавыя запісы: *белыя парсяты* (1), *бульба* (1), *сярэбраны пясочак* (1), *зярно* (1), *каточки* (1), *дзевачкі* (1). Дадзеныя вынікі даволі цікавыя, бо на ўсёй тэрыторыі Беларусі распаўсюджана вераванне, што зорка – гэта душа чалавека, таму колькі на небе зорчак, столькі на зямлі людзей [6, с.320], а антрапаморфны вобраз у загадцы нераскрыты. З іншага боку, гарох, складаў асноўную частку ежы да збожжавых культур, і ў традыцыйных уяўленнях беларусаў быў цесна звязаны з культам памерлых, меў эратычную сімволіку, а таксама быў неабходным аtryбутам рытуалаў з выразнай прадукавальнай семантыкай [1, с.115]. Суіснаванне двух неад’емных элементаў культуры ў традыцыйным грамадстве (першы, матэрыяльны – гарох, і другі, духоўны – зоркі) натуральным, а дакладней “культурным” чынам, прывяло да асацыяцыі (*дробныя, шмат*, вобраз *поля-неба* і г.п.) паміж імі.

Падобныя асацыятыўныя шэрагі, узбагачаюць вобраз зорак, звязваючы іх і з іншымі раслінамі. Напрыклад, можна нагадаць наступныя шырока распаўсюджаныя прыкметы: калі шмат *зорак* на небе на <Каляды, Куцця, Раство, Новы Год і г.п. зімовае свята>, улетку будзе шмат *грыбоў/ягод* (радзей, сустракаецца - *зерня, бульбы, агуркоў, ягнят, быдла, ячмень, пшаніца, грачыхі*), лён будзе добры, *малака* шмат будзе, або ці ў тым месцы, дзе шмат зорак, будзе шмат *грыбоў/ягод*, ці *пчолы* адтуль шмат мёду прынясуць [ПЭС]. Можна перайначыць адзін з прынцыпаў магічнага мыслення [12, с.20], і дапасаваць яго да двух аб’ектаў (зоркі і гарох, грыбы і г.д.): у час пераходу ад Хаоса да Сусвету няма розніца паміж гэтымі аб’ектамі, таму колькасць адного з іх, адлюстроўвае колькасць іншага ў будучыні. Адзначым толькі, што выраз “*шмат зорак*” па сутнасці азначае добрае надвор’е, адсутнасць хмараў і г.д., бо колькасць зорак, відавочна, не змяняецца.

Такім чынам, была праведзена тыпалагізацыя загадак пра нябесныя свяцілы (пераважна зоркі). Як бачна з прадстаўленага матэрыялу, большая колькасць загадак звязана з раслінным вобразам зоркі (*гарох*), але дадзеная карціна не характэрна для традыцыйнай астранімічнай сістэмы беларусаў, у якой пераважную ролю займаюць гаспадарчыя прылады побыту, воз і некаторыя антрапонімы. Магчыма, будучыя даследаванні, у тым ліку правядзення экспедыцыяў і аналіза беларускіх загадак у агульнаеўрапейскім кантэксце дазваляць на глебе новага матэрыялу правесці дасканалы аналіз. Падкрэслім, што дадатковай, яшчэ не кранутай галіной для пошукаў, з’яўляецца кампаратывісцкі аналіз фітонімаў і астронімаў, а таксама этыялагічныя

легенды знітаваныя з імі. Напрыклад, *Зорны мох* (Mnium), *Зорная трава* (Alchemilla), *“Звездчатик”* (Siderotes), *Зорнік* (Veronica latifolia), *Лугавая зара* (Ranunculus acris) і г.п. Пра папараць кветку напрыклад казалі, што зорка на Купалле падае на папараць кветку, якая пачынае гарыць [ПЭС].

Літаратура

1. *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік* / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. — Мн.: Беларусь, 2004
2. ГІЛЕВІЧ Н.С. *Паэтыка беларускіх загадак*. Мн.: Вышэйшая школа, 1976
3. *Загадкі* / Склад. М.Я. Грынблат, А.І.Гурскі. Мн.: Бел.навука, 2003 (БНТ:Беларуская народная творчасць)
4. *Замавы* / Склад. Г.А.Барташэвіч. Мн.: Навука і тэхніка, 1992(БНТ:Беларуская народная творчасць)
5. *Фальклор у запісах Яна Чачота і братоў Тышкевічаў* / Склад. В.І.Скідан, А.М. Хрушчова. Мн.: Бел.навука, 2005 (БНТ:Беларуская народная творчасць)
6. АВИЛИН Т.В. *Белорусская народная астрономия // Историко-астрономические исследования*. Вып.31, М., 2006
7. ВАЙШКУНАС Й. *Народная астрономия белорусско-литовского пограничья*. М., 2004
8. ЕЛИЗАРЕНКОВА Т.Я., ТОПОРОВ В.Н. *О ведийской загадке типа brahmodya // Паремнологические исследования*. Сб. ст. М.: Наука, 1984
9. МЕЧКОВСКАЯ Н.Б. *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*. М.: Агентство "ФАИР", 1998
10. СЕДАКОВА И.А., ТОЛСТАЯ С.М. *Загадка// Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н.И.Толстого. Т. 2. М., 1999*
11. *Сказания русского народа собранные И.П.Сахаровым. Русское народное чернокнижие. Русские народные игры, загадки, присловья и притчи*. С.-Пб., 1885
12. ФРЭЗЕР Дж.Дж. *Золотая ветвь: Исследования магии и религии*. М.: Эксмо, 2006
13. AVILIN T.V. *Astronyms in Belarussian folk beliefs / Archaeologia BALTICA, Volume 10, 2009*
14. STEFANOVA A. *Riddles as a community psychological phenomenon in folklore: myths, fairytales, personal literature art // Folklore:electronic journal of folklore(35:2007) www.folklore.ee/folklore/*

Бочкар Т. П. (Гродна)

ТЭМАТЫЧНЫЯ АДНОСІНЫ ПАМІЖ ВАРЫЯНТНЫМІ ЛЕКСІЧНЫМІ КАМΠΑНАЕНТАМІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОЎ

Словы на ўзроўні свабоднага ўжывання аб'ядноўваюцца ў шэраг лексічных групавак, сярод якіх можна вылучыць тэматычныя групы.